

ვლადიმერ კეკელია

ანისის ტიგრან ჰონენცის ეკლესიის კონფესიონალური კუთვნილების საკითხისათვის*

ქალაქ ანისის აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. ახურიანის (არფა-ჩაის) ხეობაში, წმ. გრიგოლ განმანათლებლის სახელობის ეკლესია დგას. ნაგებობა 1215 წელს მდიდარმა სომეხმა, ტიგრან ჰონენციმ, აავ. ისტორიოგრაფიაში მიღებულია აზრი, რომ ტიგრან ჰონენცი სომეხი ქალკედონელი იყო და ეკლესიაც მართლმადიდებლებისათვის ააშენა. ნ. მარი ეკლესიის კონფესიონალური კუთვნილების განსაზღვრისას აღნიშნავდა, რომ ტადარი „ნახევრადქართული, ნახევრადსომხური, საერთო ჯამში კი ქალკედონურ-მართლმადიდებლური“ იყო.¹ ეკლესიის სამხრეთ კედელზე მოთავსებული ვრცელი სომხური წარწერა ტადრის აგების ისტორიას გადმოგვცემს. წარწერაში აგრეთვე ჩამოთვლილია ის დიდი შეწირულობა, უძრავ-მოძრავი ქონება, რომელიც ქტიტორს ეკლესიისათვის გადაუცია. ეკლესიას ქართულ ენაზე შესრულებული ფრესკული წარწერები ახლავს. აქვეა ქართული ლაპიდარული წარწერები და ეპიტაფია.²

ტიგრან ჰონენცის მიერ აგებული ეკლესიის კონფესიონალურ კუთვნილებაში ეჭვი შეიტანა სომეხმა მკვლევარმა პ. მურადიანმა.³ მან აღნიშნა, რომ საამშენებლო წარწერის ბოლოში მოთავსებული კრუღვის ფორმულა მართლმადიდებლის მიერ შესრულებული არ შეიძლება იყოს. მისი მოსაზრე-

* პუბლიკაციას საფუძვლად უდევს მოხსენება, წარდგენილი 2010 წელს ტბელ აბუსერისძის სახელობის საერთაშორისო კონფერენციაზე – „ტბელობა“.

¹ Н. Я. Марр. Ани. Л-М. 1934, გვ. 85.

² ანისის ქართული წარწერების შესახებ იხ.: ვ. სილოგავა. ანისის და ყარსის ქართული ეპიგრაფიკა. კრებ., ახალციხე-ყარსი. 2001; გ. კაღანდია, ქ. ასათიანი. ანისის ნაქალაქარის ქართული წარწერები (ანისის I და II ექსპედიციის ანგარიშები). კრებ. „ვალერი სილოგავა“. თბ. 2011.

³ П. М. Мурадян. Проблема конфессиональной ориентации церкви Оненца. Кавказ и Византия. №5. Ер. 1987, გვ. 36-66.

სია, პლინდზაჰანქისა (ახტალა) და ქობაირის მსგავსად, სომეხ მონოფიზიტებს ჩამოერთვათ და დიოფიზიტებს გადაეცათ. ეს ფაქტი XIII საუკუნის 50-იან წლებში, შანშე I მხარგრძელის დროს უნდა მომხდარიყო. რაც შეეხება ქართულ წარწერებს, მისი აზრით: „ქართულ კულტურულ სამყაროსთან ურთიერთობა, ფრესკების ნაწილზე ქართულენოვანი განმარტებითი წარწერებით, განსაკუთრებით ინტერიერის დასავლეთ ფრთაზე და სავანის კედლებზე ორი-სამი მოკლე ქართული წარწერის ამოკვეთით გამოიხატებოდა“.⁵

ავტორისეული მსჯელობა „სამი წმიდა კრების“ შესახებ ლოგიკას მოკლებული არ არის, მაგრამ ეკლესიის კონფესიონალური კუთვნილების განსაზღვრისათვის ამოსავლად მხოლოდ ამ ფრაზაზე დაყრდნობა მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია. როგორც თავად მეცნიერი ნაშრომის ბოლოს, ეკლესიის მონატულობასთან დაკავშირებით აცხადებს, მსგავსი საკითხები სწორად გაგებული იმ შემთხვევაში იქნება, თუ „მკვლევარი ამოდის ფაქტების ერთობლიობიდან, განიხილავს მათ სომხურ-ქართული ისტორიულ-კულტურული სიახლოვის კონტექსტში და თავის თავზე არ იღებს ვინმეს მიერ შემოთავაზებულ ვალდებულებას ცალმხრივად განსაზღვროს შუა საუკუნეების მონუმენტალური მხატვრობის ეთნო-კულტურული კუთვნილება,“ სომეხი ქალკედონელების ისტორიის ყველა ასპექტისათვის ზედგამოჭრილია. ჩვენი მხრივ დავუმატებთ, რომ მეცნიერება ცნებებით აზროვნებაა და არა მხოლოდ ფაქტებზე აპელირება.

საკითხის კვლევისას რამდენიმე პრობლემური კითხვა ჩნდება. თუ ეკლესია თავდაპირველად მონოფიზიტებისათვის აიგო და შანშე I-მა ტაძარი დიოფიზიტებს გადასცა, ლოგიკურად ქალკედონელებს ქტიტორის წარწერა, ყოველ შემთხვევაში, კრულვითი ნაწილი მაინც უნდა წარეხოცათ. გასათვალისწინებელია, რომ შუა საუკუნეებში საამშენებლო წარწერებისა და ანდერძების ბოლოში დართული კრულვები უბრალო ფორმალობას არ წარმოადგენდა. მას პრაქტიკულად იურიდიულ ძალას ანიჭებდნენ, იმდროინდელი ყოფის თანამდევნი, განუყოფელი მოვლენა იყო და, რასაკვირველია, სათანადო ყურადღებაც ექცეოდა. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიტანოთ ალაპ-მოსახსენებლები. როდესაც ეკლესიაში ალაპი იღებოდა, ხშირად მას ბოლოში კრულვა ერთვოდა, რომელიც იყო ერთგვარი დაზღვევა იმისაგან, რომ სამომავლოდ ალაპს არავინ დაარღვევდა. მოგვიანებით, როდესაც ალაპებში ჩამოთვლილი

⁵ П. М. Мурадян. Проблема конфессиональной ориентации церкви Оненца. Кавказ и Византия, გვ. 60.

მოვალეობა აღარ ან ვეღარ სრულდებოდა, ასეთ ალაპებს ხან მთლიანად, ხანაც მხოლოდ კრულვით ნაწილს შლიდნენ.⁶ თუ ტიგრან ჰონენცის ეკლესია აგებიდან (1215 წ.) 35-40 წლის შემდეგ ქალკედონელებს გადასცეს, ძნელად წარმოსადგენია უკანასკნელთ ეს ფაქტი უყურადღებოდ დაეტოვებინათ, ან გამორჩენოდათ. ჩვენი აზრით, აქ საქმე სხვა პროცესთან უნდა გვქონდეს. ანისი საუკუნეების მანძილზე ბიზანტიელების, ქართველებისა და მუსლიმი მბრძანებლების საცილობელ ობიექტს წარმოადგენდა. ქალაქი საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში დიდი ხნით 1199 წლიდან შემოვიდა. იმ დროიდან ქალაქში მცხოვრებ მართლმადიდებლებს მეტი თავისუფლება მიეცათ. XII-XIII საუკუნეებში საქართველოსა და ბიზანტიაში გატარდა ზომები სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის დაქვემდებარებისათვის, რამაც კონფესიო-თაშორისი ურთიერთობები უფრო მეტად დაძაბა. მიუხედავად იმისა, რომ ანისი საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდა, ის სომხური და რელიგიური თვალსაზრისით მონოფიზიტური ქალაქი იყო. ეკლესიათა უმრავლესობასაც სომხები ფლობდნენ. ჩვენი აზრით, ტიგრან ჰონენციმ თავის მიერ აგებული მართლმადიდებლური ტაძრის საამშენებლო წარწერაში „სამი წმიდა კრება“ იმიტომ ახსენა, რომ კრულვა ერთნაირად დამაჯერებელი ყოფილიყო როგორც ქალკედონის კრების მიმდევრების, ასევე ანტიქალკედონელებისათვის. კრულვითი ნაწილის არქიტექტონიკა ღოგმას არ წარმოადგენდა, ამდენად, ტექსტის შედგენის თვალსაზრისით, ავტორი თავისუფალი იყო. თუ წყევლაში შვიდი საეკლესიო კრება იქნებოდა ნახსენები, მაშინ სომხური ეკლესიის წარმომადგენლებისგან, რომლებიც ქალაქში აშკარად სჭარბობდნენ, ტაძარი და მისი ქონება დაცული ვერ იქნებოდა. პირველ სამ კრებას კი ორივე კონფესიის მიმდევრები აღიარებდნენ. როგორც ჩანს, საამშენებლო წარწერაში აისახა ის დამატებული კონფესიური ფონი, რომელიც ანისში ეკლესიის აშენების დროს იყო. ტიგრან ჰონენცის მართლმადიდებლობას, გარკვეულწილად, ადასტურებს ეკლესიის აღმოსავლეთ კედლის კუთხეში ამოკვეთილი მწიგნობართუხუცეს მათეს სომხურენოვანი წარწერაც:

ԹՎ(ԻՆ) ՉՆԹ:

ԱԹԱՊԱԿԻ ԱՄԻՐՊԱՍԱԼԱՐ

ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ. ՄՆԻԿՆԱԲԱՐԹՈՒ

⁶ ელ. მეტրეველი. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (XI-XVII სს.). თბ. 1962, გვ. 13-14.

ეპოქაში მონოფიზიტის მიმართ მართლმადიდებლები არ დაწერდნენ.

რაც შეეხება ეკლესიის ქართულ წარწერებს, მათი არსებობა ქართული ეკლესიის მხოლოდ კონფესიური მოძღვარებით არ უნდა აიხსნას. როგორც ჩანს, XII-XIII საუკუნეების ანისში ქართველები შედარებით მომრავლებულნი იყვნენ. ამაზე მიუთითებს ანისის ქართული ეპიგრაფიკა, მათ შორის, ეტიფანე კათალიკოსისა (1218)⁹ და სამადინის (1288) წარწერები. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ანისში, მანუჩეს მეჩეთის ჩრდილოეთ კედელზე ამოკვეთილი მონღოლთა სახელმწიფოს დიდმოხელის, აბუ-საიდ ბაჰადურ-ხანის 1330 წლით დათარიღებული სპარსული იარლიყი.¹⁰ ბრძანებას ბოლოში არაბულ, ქართულ და სომხურ ენებზე დამტკიცება ახლდა. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ქალაქში XIV საუკუნეში მუსლიმები, ქართველები და სომხები ცხოვრობდნენ. ანისში ქართული მოსახლეობის არყოფნის შემთხვევაში მხოლოდ სომეხი მართლმადიდებლებისათვის ამ წარწერების ქართულ ენაზე შესრულება აზრს მოკლებული იქნებოდა, ვინაიდან სომეხი ქალკელონელებისათვის სამწიგნობრო და ძირითად საღვთისმსახურებო ენად კვლავაც სომხური რჩებოდა.¹¹ ისინი ქართულიდან სომხურად და, პირიქით, მრავალრიცხოვან თარგმანებს ასრულებდნენ.¹² თუ ქართული ეპიგრაფიკული და ფრესკული წარწერები იმ ქალკელონელი სომხებისათვის იყო, რომლებიც მთლიანად მოექცნენ ქართული ეკლესიის გავლენაში და თავანთი ენაც დაკარგეს, რამდენად მიზანშეწონილია მათი „სომხებად“ მოხსენიება. ენის, რელიგიური კუთვნილებისა და სახელმწიფოს ქვეშევრდომობის ფაქტორების გარდა, შუა საუკუნეებში ეთნიკურ კუთვნილებას კიდევ რა განსაზღვრავდა? თუმცა ეს ცალკე საკვლევე თემაა და ამჟამად ამ საკითხს ჩვენს ნაშრომში აღარ განვაგრძობთ.

⁹ ერთ ადგილას ეტიფანე კათალიკოსი მრევლს ასე მიმართავს: „მკუიდრო ამის ქალაქისანო ქართველნო...“, რაც პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ ქალაქში ქართველები ცხოვრობდნენ.

¹⁰ სპარსული წარწერა იხ. В. Бартольд. Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче (Анийская серия. №5). СПб. 1911.

¹¹ ამას შემონახული ხელნაწერები ადასტურებს, მაგალითად: 991 წელს, კონსტანტინოპოლში, იოსების მიერ თარგმნილი მცირე სვინაქსარი (Ալիքյան Ն. Յովսէփ Կոնստանդնուպոլսէի. Համլէս ամսօրեայ. №1-12. 1957), თორთუმის ხეობაში აღმოჩენილი 1313 წლის სომხური ოთხთავი (Н. Марр. Об армянской иллюстрированной рукописи из халкедонской среды. Известия Императорской Академии Наук. СПб. 1911).

¹² თარგმანების შესახებ იხილეთ: ი. აბულაძე. ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X საუკუნეებში. თბ. 1944.

Vladimer Kekelia

ABOUT CONFESSIONAL BELONGING OF THE CHURCH OF TIGRAN HONENTSI IN ANI

Summary

There is a discussion about the confessional belonging of the church of Gregory the Illuminator in Ani, built on donations of Tigran Honentsi in 1215. Niko Marr thought that the church was Orthodox, however, Armenian Prof. Paruir Muradian doubted this consideration. P. Muradian considered that Tigran Honentsi built the church for Monophysite Christians and then, the church was given to Chalcedonians in the middle of XIII century. We studied inscriptions on the church wall and according to them concluded that the church from the very first time was built for Chalcedonian Christians.

There is phrase *[by resolution of the] three Holy Councils* in the ktetorial inscription that is thought to reflect the primary Monophysite visage of the church. We think that this simply meant a peaceful solution of the problem between Orthodox Christians and the Monophysites.